

шого пролетарського повстання — Ленінграду, до нинішньої столиці радянської, загально визнаного центру світової революції — Москви. Ось чому, коли ми говоримо про десяти роковини жовтня, якось мимоволі переносимося більше до подій Ленінграду і Москви, забуваємо героїчні етапи в боротьбі за диктатуру пролетаріату, робітничого класу і селянства України».

Яка одвертість у цих безсоромних словах перевертня, що наслідуються говорити іменем українського селянства. Як глибоко в 'глас з його ота давно відома малоросійська «самоотверженність», що так далася в знаки за нашого минулого та й зараз ще боляче озивається. В цій «самоотверженності» пахолок Москви справді забуває себе, забуває свій край. Він пише далі:

«Коли вимовляєш — десяти роковини жовтня, — коли готуєшся до святкування цієї, світового значіння дати, — 25 жовтня 1917 року, то якось забуваєш, що термін десяти років властиво відповідає тільки існуванню Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки. Якось мимоволі включаєш себе в єдиний організм (підкреслення оригіналу) найстаршої радянської держави...» «Навіть повний занепад радянської влади на всій території України здається перед цим якимсь невеличким епізодом».

«Єдиний організм!» Далі навіть уже в «самоотверженності» нема куди йти. Але виходить, що можна. Принаймні, це довів на ювілейній сесії ЦІК'а ССРСР'а Затонський, урочисто іменем України складаючи подяку та заявляючи:

«В процесі бурного росту національної культури й господарства ми спаялись в одно ціле с могучим пролетариатом всего Союза ССР». «СССР и УССР в кровавых боях спаялись в единый нерушимый союз (ростріл оригіналу. «Изв.» ч. 239).

«Єдиний, нерушимий союз!» Це ж тільки нове видання, трохи перероблене «єдиної й неділимої». Була «єдина й неділима», — заступив її місце «єдиний нерушимий союз». Чи справді «нерушимий»?

На вірність йому складають присягу московські наймити в імені «самостійної робітничої держави» — «УСРР, справжньої батьківщини робітника й селянина, складової частини СРСР». Присягаються бути єдиними і нерозривними навіки, але й самі здається в тому непевні. Принаймні в тих же офіційних виступах проступають і нотки непевності та тривоги. Панасові Любченкові доводиться говорити про «жовто-блакитніх», про «націоналістичну», «українську куркулівську контр-революцію» («Прол. Пр.» ч. 255). А його колега С. Шу-

пак в тій же газеті гримить проти «лицемірства» «недобитків українського націоналізму», які, виявляється, аж страшно подумати, «тепер (через десять год!) заперечують національні здобутки українського народу». Надзвичайне нахабство цих недобитків поясняє сам компетентний автор: вони не самі, їх багато, — принаймні ось що він говорить:

«Ще тепер на десятому році існування Союзу радянських республік є сила націоналістів (підкреслення наше), незадоволених з того, як жовтень розв'язав національне питання».

А офіційному заступникові на юбилейних святах Затонському доводиться прилюдно скаржитися на «буржуазні кола та куркулів України». Погано заховуючи свій непокій перед визвольним рухом, який де далі набуває собі все більше й більше ґрунту і розгону, совітський сатрап скидає все на Польщу, де кампанія «ведеться под видом боротьби за освобождение украинского народа от московской неволи».

«Освобождение украинского народа от московской неволи!» Справді трудно стисліше охарактеризувати визвольну боротьбу нашого народу. Далі він констатує, що «эта пропаганда рассчитана на буржуазные круги и кулацтво Украины». («Изв.» ч. 239).

Нема чого робити висновків з вищенаведених уривків: вони самі говорять за себе, протиставляючи «єдиному, нерушимому союзу» — вільну, незалежну Україну.

Хресний шлях Української Церкви*)

Головне непорозуміння що-до поглядів української інтелігенції в церковній справі в тому полягає, що в цій ділянці панує брак елементарніших відомостей у наших людей, навіть у найбільш інтелігентних та політично освічених. Чужинську фальсифікацію нашої політичної історії український загаль вже досить освідомив собі, але для історії церковної, видимо, ще не прийшла черга. А шкода, — бо в минулій нашій історії, в історії нашої національної культури та духовного життя момент церковний одіграв ролю великого і здебільшого позитивного значіння. Це могло б дати певний досвід і на майбутнє, бо з фактів нашого недавнього і сучасного національного життя маємо підстави гадати, що з церквою нам і надалі не розійтися, — вона матиме певне значіння в нашому національно-державному життю. А яке квалітативне буде те значіння це залежатиме, від того, чи зуміємо ми використати багатий досвід нашого минулого чи зрозуміємо свої колишні помилки, чи скинемо різні партійні окуляри, що зву-

*) Див. «Гризуб» ч. ч. 12(70), 14(72) і 15(73)

жують нам поле зору, чи об'єктивно оцінимо роллю всіх складових факторів у нашому національному житті.

А для того найперше треба оглянутися на наше минуле. Той довгий хресний шлях, що історично перейшла наша церква, дає їй право на пошану і з погляду ідейної оцінки релігійно-церковного чинника в житті людсько-му, і з погляду наших національних інтересів.

З утворенням Київської руської держави повстає окрема руська церква. Як відомо, ім'я «Русь» було синонімом полянської землі з її державним осередком Київом; отже, руська церква була національною церквою того народу, що первісно мав руське ім'я та після, одрізняючи себе од північного родича й сусіди, поруч з цим іменем став уживати щй й инше ім'я — парода українського. Походила руська церква від православної церкви східної, правдоподібно від грецької (нова історична теорія намагається, і не безпідставно, формальне походження нашої церкви вивести з одної з слов'янських країн — з Болгарії). На початку церква паша була незалежною — автокефальною. Охрестителі Руси Володимир бачив перед собою приклад церкви болгарської, що так само була нова й недавня, проте мала автокефального архієпископа (це старий титул голови незалежної церкви). Як болгарській церкві греки силою вимушені були дати автокефалію — з причин політичних, при чому політичний союз закріплено було шлюбом болгарського царя з грецькою царівною, так само і Володимир провадив перемовини про церковну ієрархію з грецькими царями із завойованого Корсуня, саме в час великої політичної скрути для тодішніх византійських імператорів та так само закріпив свої перемовини шлюбом з грецькою царівною. Ці факти дають підстави таким солідним історикам, як проф. Є. Голубинський, висловитись, що Володимир захотів уійти в зносини з греками-вже по своїому охрещенні, в якості переможця, не лише з причини політичних, але й для того, щоб мати можливість вимагати у них автокефалії для своєї церкви. Ки. Володимир дуже зручно вибрав момент, коли греки примушені були визнати автокефалію нашої церкви, але, скоро змінилися обставини, греки стали уживати заходів ту автокефалію скасувати та підкрити собі нашу церкву, щоб разом з тим та через те здобути вплив і на нашу державу. Обставини, сприятливі для сих грецьких замахів, могли наступити за перших часів Володимирового сина Ярослава, коли той ще не досить твердо почував себе на великокняжому престолі.

Каноничні правила надають патріярхам право посвячувати митрополитів після того, як вони будуть обрані, а обірати їх мали єпархіяльні собори єпископів кожної митрополії. Тож, згідно з правилами, руського митрополита мав обірати собор руських єпископів і, розуміється, обірати руського. На ділі патріярхи не лише посвячували для нашої церкви митрополитів, але й обірали їх — з собором своїх архієреїв та прислалли до нас своїх обранців- греків. Таким чином, константинопольські патріярхи не тільки підкрити собі, цілком неправдо, нашу церкву, але й порушали канони церковні тим, що примушували нас мати митрополитів не свого національного походження, а зроду греків.

Але вже за Ярослава ж бачимо поновлені стремління української церкви відвоювати свою незалежність. Року 1051 князь Ярослав Мудрий, зібравши єпископів, поставив у Св. Софії митрополитом священика княжого села Берестова під Київом — Іларіона. Більшість дослідників висловлює з цього приводу гадку, що Ярослава не задовольняв такий порядок обрання та поставлення митрополитів, що ці останні призначалися в Греції та з греків, і він заводив новий порядок обрання та поставлення митрополитів — на цей раз перебороли автокефальні змагання молоді церкви і через сотню літ відбувається новий, дуже дражливий, етап боротьби за українську церковну автокефалію. Року 1145, за вел. князя Всеволода Ольговича, митрополит Михайл, зроду грек, залишив Київ та від'їхав до Царьгороду. Причиною того, як можна догадуватись, були прикри церковно-державною владою. Це й підтверджується тим фактом, що наступник Всеволода кня. Ізяслав II скликав р. 1147 собор єпископів української церкви, і цей собор

обрав та настановив митрополитом українця Кліма чи Климента. З літописного оповідання та з історичних обставин, що сталися після того, ясно що кн. Ізяслав не хотів звертатися до царьгородського патріярха та домагався незалежності української церкви од його. З дев'яти чи з десяти тодішніх єпископів прибуло на собор шість. Оповідаючи про процес обрання нового митрополита, Іпатський літопис зазначає, що єпископ Чергнівський (старіший чи авторитетіший з між інших) так обґрунтовував праявність собору в справі обрання митрополита: «Я знаю, єпископи, зійшовшиися на собор, мають право поставити митрополита... Я знаю, що ми маємо право поставити; до того ж у нас єсть глава св. Климента: як греки ставлять (патріярхів) рукою св. Іоанна, (так і ми) поставимо митрополита.»

Через два десятка літ на Київському соборі 1168 р. доканоно нову спробу увільнити руську церкву од залежності від царьгородського патріярха. Ініціатором цієї справи на соборі був Володимирський (північний Володимир на р. Клязьмі) князь Андрій Боголюбский. Заложивши основи нової національної великоруської держави на півночі, він намірився зробити Володимир княземський столицею тої держави. Збудувавши величю митрополітну катедру — храм Успіння Богородиці, він звернувся до царьгородського патріярха Луки ХризOVERXA в справі утворення суздальської єпархії, окремої од Ростовської (у Ростові була єпископська катедра для усього ростовсько-суздальського краю) з наданням володимирському єпископові митрополітського титулу. Патріярх не водилив цієї думки з причин, як він гадав, каноничних, але на ділі зовсім не слухних. Покликаючись на те, що церковні канони наказують заховувати межі єпископії та митрополії непорушними, він софістично прикладас місцеві грецькі канони до єпархії та митрополії руських; між тим, коли в Греції кожна державна округа була митрополією, то не було найменшої перешкоди утворити окрему митрополію в кожному удільному князівстві. Рішучий суздальський князь не припинив своїх заходів щодо утворення на півночі окремої митрополії і писав до київського вел. князя Мстислава, щоб на соборі 1168 р. обміркувати безсторонне, як: багато шкоди та безпорібних збитків повстає через залежність руської церкви від царьгородського патріярха. Коли б у свій час церковно-адміністративну справу було вирішено в тому цілком раціональному напрямі, як це пропонував дагероглядний суздальський князь, то і взагалі справа не лише церковних, але й національно-державних відносин на Сході Європи пішла б шляхом більш нормальним та не зазнала б тих великих історичних ускладнень, які настали потім. Але вел. князь київський не співчував сепаратистичним змаганням північного князя, який змагався одділити церкву великоруської національності, що саме витворювалася на півночі, од староруської чи української церкви. На соборі 1168 року план князя Андрія Боголюбського не було прийнято.

Тим часом настали події, катастрофічні для нашої державної, церковної та взагалі національної справи. Татарська навала прискорила зріст великоруської держави, відтягнувши багато конструктивних сил із зруйнованої України. Сама Україна входить у склад сусідніх держав — Литви, після — Польщі. Боротьба за церковну незалежність тратить для України актуальне значіння. І раніше, за київської держави, церква наша хоч і вважалась за формально залежну від царьгородського патріярха, була незалежною фактично. Вона була цілком повновласна в своїому життю і згадувала про царьгородського патріярха лише в ті хвили, коли доводилося висвячувати нового митрополита. Залежність руської церкви від вселенського патріярха — це була більше традиція форм, своєрідного церковного етикету, ніж якась залежність річезово значіння. Та залежність стала майже фікцією, відколи українська церква перебувала в державі з чужовірною владою. — до царьгородського патріярха зверталися власне тоді, коли виникала конкуренція двох кандидатів на митрополію і кожна сторона шукала прихилити на свій бік якого-будь авторитетного чинника. В нових обставинах для української церкви стало навіть невідгідним поривати свій формальний (тим більше, що він був фіктивний) зв'язок з Царьгородом: з приводу уніонних заходів боку з католицької церкви православ-

ним українцям було зручно покликатися на те, що вони підлягають царь-городському патріархові і без його згоди не можуть сами погодитись на унію.

Але за те в нових умовах для української церкви повстало завдання увільнитися од адміністративної сполучки з північною церквою московською. Внаслідок татарської навали митрополит київський перетяг до Володимир-суздальського, а після — до Москви. Це цілком змінило характер колишнього значіння того церковного чинника, яким був митрополит. За часу нішої державної незалежності цей чинник мав велике позитивне національно-державне значіння для українського народу. Митрополит об'єднував руську церкву, і ця церква дала об'єднатися окремим руським племенам, що складали одну національну українську єдність. Князів було багато, і вони доводили свої взаємні свари до повного забуття своєї національної єдності та єдності українських земель; а митрополит київський був один і називався митрополитом руським. Це була міцна зверхня злука політично розпорощених українських земель. Оскільки ця злука була наочною та авторитетною, видно з того, яку провадили на цьому ґрунті церковно-державну спекуляцію московські князі. Переїхавши до Москви, митрополити продовжують і там називати себе одні «митрополитами всея Росії», інші — «митрополитами київськими і всея Росії». Слідом за ними і московські князі почали засвоювати собі титул «князів всея Руси». Дуже характерично, що в перші часи такої титулової практики вел. кн. московський Василь Васильович саме в зносинах із царьгородським пат. ріархом іменував себе «великим князем московським і всея Руси». Тут уже бачимо генезу «всеруської» ідеї на ґрунті московському: до московського терену штучно притягується ідея, що поперед на ґрунті київському втілювалася в особі митрополита всея Руси — митрополита київського. До поділу церкви на дві митрополії митрополит київський дійсно був духовним головою всієї Руси — і тих питомих руських земель, що в склад московської держави не входили, і тих, що вже після засвоєння собі руське ім'я і були під московським князем. А тим часом московські князі не мали ніякої влади на українській території і фактично, розуміється, не були володарями цілої Руси. Титул різнявся од території. Це був титул не територіяльний, а лише ідейний, — скільки виявляв стремління московських князів поширити свою владу на всю територію т. з. руських племен.

Ця московська тенденція викликала протв себе відповідну реакцію як-раз на церковному ґрунті. Свідомість національно-державної окремішності Руси-України од Московщини привела до того, що литовські князі з їх політичними українським оточінням та українська ієрархія прийшли до вислуду — утворити окрему від московської митрополічу катедру, чи власне — стару ж київську катедру обсадити окремо й незалежно од московської, що фальшиво іменувала себе київською. Боротьба за окрему українську митрополію була досить довга та складна, і найбільш рішучі її моменти припадають на роки 1415 та 1458. Р. 1415 з ініціативи вел. кн. литовського Вітовта скликано собор єпископів, архимандритів, ігуменів, ченців та священників, а також князів литовських, вельмож, бояр і запропоновано соборові «по згоді всіх тих осіб» на київську катедру обрати окремого митрополита — голову окремої української церкви. Собор обрав на митрополита ігумена Григорія Цамблака, якого й поставили місцеві єпископи на митрополита. У виданій з того приводу грамоті єпископи покликаються на апостольське правило, за яким два чи три єпископи можуть рукоположити митрополита, на приклад київської митрополії часу князя Ізяслава II, на прикладі болгар, сербів та на решті й найбільше на те, що благодать Св. Духа рівно діє у всіх православних єпископах. Ріжні політичні комбінації литовських князів не пускали тої справи стати на ґрунт певний і рішучий ще через чотири десятикі літ — до р. 1458, коли на київську митрополію поставлено було Григорія. Московський князь та московський митрополит Йона послали свої грамоти протесту, перший — до польського короля Казимира, другий — до єпископів. У відповідь на це Казимир запропонував московському князеві прийняти Григорія за

митрополита замість Йони. Кільки пових грамот Йони не мали успіху. «И оттолѣ, — каже літопис, — раздѣлися митрополія: король сего прія Григорія, а князь велики не восхотѣи оттолѣ сотворинася два митрополита в Руси, сїи на Москвѣ, а второй в Кіевѣ». Так стався остаточний поділ т. зв. київської митрополії на дві частини — українську та московську. Митрополити першої називалися київськими та всея Руси, другої — митрополитами всея Руси. Українська церква знову стала формально, як і досі була фактично, — автокефальною, чи власне формальна її автокефальність не пер. ривалася, бо напово утворилася тепер не стара київська, але нова московська митрополитича катедра. Це було законно — з погляду каноничного і натурально — з причин життєвих, бо лине поправлено колишню помилку. Це було їй необхідно у вмовах напруження церковної самодіяльності в державі з чужовірним урядом. Дійсно, бачимо, що ясність незалежного становища, цілковита сепарація від Москви та від її дезорганізуючого вмишування в церковні справи київської митрополії зразу ж дають себе знати позитивними результатами в нашій національній історії. Відновлена церква стає гаслом великої національної боротьби і національного визволення. Під егідою церкви народня епергія зростає до високого ступня національної свідомости, виявляє надзвичайну національну творчість та продуктивність.

Інші обставини настають по Переяславській умові. В цьому акті союзу України з Московщиною справи церковні не знайшли ясного виразу. Точка 18 цієї умови ставить ці справи предметом парад українських послів з московськими представниками на основі словесного наказу українським послам. В останній редакції статтів, даних гетьманові, парська обітниця формульована так: «а въ права духовныя святѣйшій патріархъ вступати не будетъ». Лише в такій загальній формі і міг гетьман пертракувати в справах церкви, — ширше й основніше міг про те говорити лише представник самої церкви — український митрополит. Українська церква не вважала себе зобов'язаною тим союзом, що склала з Московією українська політична влада, і висловлювалася не разу дуже категорично. Митрополит Йосип Непобович-Тукальський, напр., забороняв своїм людям присягати цареві, бо, — як писали цареві московські послы, — «служать де они всё ему, митрополиту, съ того, что онъ имъ дасть отъ себя, и царскому величеству присягати имъ не годича». Другого разу посланці царські повідомляли царя про ще більш яскраве зазначіння митрополитом свого незалежного становища що-до Москви: «онъ де, митрополить, со всёмъ соборомъ бити челомъ тебѣ, государю, о томъ, что ему быть подъ твоею государевою високою рукою, не посылывать, и живеть онъ съ духовными людьми о себѣ, ни подъ чьею властью».

Року 1686 сталася формальна сполука української церкви з московською — на засадах цілковитої внутрішньої незалежності з умовою визнання зверхности московського патріярха замісь патріярха царьгородського. Ця полука стала поворотною точкою в історії української церкви. З цього часу, особливо з реформи Петра I, наша церква стала об'єктом спеціальних репресій з боку державної та церковної влади, що мали завданням скасувати всі права української церкви, якими вона з давніх-давеь володіла, та звівелювати власти їй національні форми на зразок всеросійський. Остаточно дозріла ця система з установленням Синоду. З цього часу, як слушно каже академик М. Петров, «вища центральна влада змагає до знищення красивих властивостей в життю церковно-громадському, заходить привести його до одного знаменика та підклонити одному центральному органіві, себ-то Синодові».

До момента злуки українська церква, як уже згадувалося, лише формально визнавала юрисдикцію патріярха царьгородського, яка фактично не зобов'язувала ні до якої адміністративної залежности. Фактично незалежний від патріярха київський митрополит мав певні права і привілеї відносно других єпископів української церкви. Йому належали право поставлення єпископів, догляду та проводу в їх єпархіяльній діяльності. Це було становище остільки незалежне, що, як ми бачили на прикладі

митрополита П. Нелюбовича-Тукальського, сама тинь утрати його виклика-
ла рішучий опір з боку провідників української церкви. Московське пра-
вительство старалося заспокоїти ці підозріння і обіцяло заховати всі права
української церкви, зокрема київської катедрі. Грамотами царя й патріярха
київській митрополії дано право іменуватися «первоначальною» між всіма
іншими спархіями Росії; було в них обіцяно, що і під владою московських
патріярхів вона залишиться «в такому же содержанию, в какомъ она подъ
благословеніемъ свят. вселенскаго константинопольскаго патріярха обрѣ-
талась и была во всемъ вольна, какъ въ соблюденіи митрополичей чести;
такъ и во исправленіи духовнаго чина и церковнаго начала и въ сохраненіи
правъ и вольностей своихъ обыкльыхъ обрѣтающейся во исконномъ начина-
ніи въ предбудущія времена... и всё бѣ обыкновенія содержать безпремѣн-
но». Разом підтверджено було привілеї київського митрополита: право його
обрання, свободи управління спархією, невмішування московського па-
тріярха в судобі справи його спархії; всі єпископії, архимандрії, ігумен-
ства, братства, монастирі й церкви, що підлягали митрополитові, залиши-
лися й надалі під його владою. Митрополит увільнявся од обов'язку при-
бувати до Москви в певні річні та піврічні терміни, установлені для інших
архисереїв: давалося йому право держати друкарню. Залишено було за
ним права церковно-богослужбового характеру: право носити митру з
хресом, дві панагії і білий клобук, передвиження хреста в своїй спархії
«во всёхъ походахъ», а також право служення на киїмі, навіть в присут-
ності патріярха. Ці права потверджено царськими та патріяршими грамота-
ми на ім'я дальших (за першим, Гедеоном) митрополитів — Варлаам
Ясинського та Йоасафа Кроковського. Одночасно і за українським духо-
венством затверджено стародавні його права обрання митрополита, під-
судності лише цьому останньому та всі властивості його стану — «права и
вольности обыкльые».

Але зразу ж, ще за першого митрополита в сполученому стані, 1688 р.,
українська церква зазнала порушення своїх прав. Перш за все у київсько-
го митрополита однято титул «и всея Росіи» та наказано йому іменуватися
митрополитом лише Київським, Галицьким і «Малая Росіи». Цим остан-
нім титулом іменувалися два митрополити — Варлаам Ясинський та Йоа-
саф Кроковський, а вже дальший первоієрарх української церкви дівстає
року 1722 обмеження титулу та іменується лише «архиспископом киї сь-
ким та галицьким». Лише по довгих коровах, через 20 літ, завдяки ві-
домим особливим обставинам за цариці Єлисавети, удалося київським вла-
дикам привернути собі попередній титул «Митрополита Малая Росіи»,
але знов не надовго: за цариці Катерини II його знову і в останнє скасовано.

Обмежується територія київської митрополії. В час прилучення до
московської церкви в склад київської митрополії входили і значна частина
полтавської та переяславської спархії та київська Україна, що була під
Польщею; до митрополії в момент прилучення до московської церкви та
в подяку за це підкленоно було тоді спархію чернігівську та Київську
Лавру і Київ-Межигірський монастир. Але вже р. 1688, Київ-Печерську
Лавру підкленоно московському патріярхові. Того ж року те саме уста-
новлено і що-до чернігівської спархії. 1710 року під безпосередню владу
московського патріярха підкленоно монастир Київ-Межигірський. Далі
черга прийшла до одділення переяславської спархії. Центральна влада охо-
че піддержувала сепаратистичні стремління спархіяльних архисереїв, що
вели до зменшення привілеїв та території первоієрарха української церкви;
тому в р. р. 1756-7 вона погоджується прилучити до переяславської спар-
хії дві протопопії, що входили в склад київської митрополії, і робить це
навіть без порозуміння з київським владикою.

Слідом за тими всіма обмеженнями прийшло скасування національної
властивості української церкви — виборної засади, що була характерис-
тичним виявом її соборно-правного устрою. Скасовано було право вибору
митрополита, право вибору священників (фактично, правда, це останнє
існувало довше — навіть до XIX ст. з огляду на фактичну неможливість

доконати сподальні приписи що-до його скасування. По стародавнім звичаям, митрополита, як і решту духовенства, обірали вільними голосами духовні і світські виборці — священики, диякони, гетьмани, козацька старшина. Так обрано перших трьох київських митрополитів і по злуці з московською церквою. Але з часу установлення Синоду митрополита призначають Синод і Царь. Вперше призначено Синодом та затверджено Петром I київського архієпископа Варлаама Ванатовича. По смерті р. 1718 митрополита Йоасафа Кроковського на протязі чотирьох літ зовсім не було київського митрополита. Коли таким способом традиція митрополитатської влади та митрополитанського саю в певній мірі перервалася, Синод і царь призначали на київську катедру своєю владою — і не митрополита, а архієпископа. З того часу і дальші київські владики займають київський стіл не по обранню, а шляхом адміністративного призначення. З того часу порушається старий порядок обняття архиерейской катедри людьми українського походження, що проходили службовий стан на Україні. Указами Синода на київську катедру призначаються: Варлаам Ванатович — з архимандритів Новгородського Тихвинського монастиря, Рафаїл Заборовський з Псковської єпархії, іт. д. Скасуванням зазначеного звичаю малося на увазі, призначаючи чужих для даної єпархії особ, одірвати їх од пастви та підлеглого духовенства по принципу — *divide et impera*. Касується право безапелляційности суда київського митрополита. Разом з тим на протязі всього XVIII ст. неухильно провадиться дике, нетерпиме переслідування української мови в церковних друках.

В другій половині XVIII ст. церковно-централізаційна політика російського правительства, підготовлена всією попередньою історією, набірає особливої рішучости завдяки особистим поглядам цариці Катерини II та тим вражінням, що дістала вона од представників України. Перший удар своїмю самолюбству та деспотизмові зазнала вона од українця митрополита Арсенія Мацієвича, який одверто, з козацькою прямою протестував проти секуляризації церковних маєтків. Катерина дуже суворо покарала цього духовного достояника, позбавивши його архиерейства, священства та засудивши на заслання при печуванні тяжких умовах з іменем «Андрея-Враля». Не обмежившись цим карою однієї особи, Катерина стала з підозрінням оглядатися взагалі на Україну, на українців та на ту школу — Київську Академію, в якій виховувалися такі неподатливі українці. В своїй інструкції гр. Румянцеву, що був призначений р. 1764 правителем України, вона радить звернути особливу увагу на Київську Академію. «Не безизвѣстно, — писала вона, — что обучающіеся богословію и опредѣляющіе себя здѣсь въ чинамъ духовнымъ въ самыхъ малороссійскихъ училищахъ, по развратнымъ правиламъ римскаго духовенства, заражаются многими ненасытнаго честолюбія началами». Отже, не дивно, що вся друга половина XVIII ст. — це чистий мартиролог прав української церкви взагалі та гаданої високої української школи зокрема. Врешті на прикінці цього століття на київського митрополита вперше призначено, р. 1799, чужинця молдаванина Гавриїла Банулеско-Бодої. Цей голова української митрополитичьї катедри за головне завдання своє вважав досягти повного «купночїня», себ-то, спільного чину української церкви з порядком, «соблюдаємимъ въ великороссійской православной церкви», стираючи всі властивості української церкви, які ще заховувалися до того часу: «мы, — писав він, — будучи обязаны архиерейскою присягою соблюдать купночїніе, за нужное находимъ сіе разнообразіе въ нашей епархїи исправити».

З початку XIX ст. особливих адміністративних розпоряджень для дальшої нівеляції української церкви вже майже не потрібувалося. Твердо повторювалися лише цензурні репресії що-до друкованого слова українською мовою. Митрополити київські, як і взагалі архиєреї на Україні, призначалися, як загальна норма, з москалів. Вони ставали апаратом для денационалізації України, де ще консервативно заховувалося багато своєрідних релігійно-церковних традицій. Архиєрей-москалі на Україні винищували з церковного життя всі, що не вживалися в Московщині, традиційні українські звичаї, як «слѣды католическаго вліянія», впроваджуючи зви-

чаї московські, московську вимову у службу Божу, москалізацією духовних шкіль виховували українське духовенство в московській церковно-державній ідеології, а воно вже само виховувало в тому ж напрямі народ український з обов'язку учительства закону Божого у всіх взагалі, народніх школах і особливо у спеціально довірених йому т. зв. церковно-парафіяльних школах, що як-раз особливо культивувалися на Україні.

Таким чином, найінтимніша сфера народньої душі — сфера релігійного сумління та певна ділячка народньої освіти — попали в умови, з погляду наших національних інтересів, безумовно для нас шкідливі і нам ворожі.

Українці натомість пересажувалися на Московщину. Таке своєрідне переселення народів почалося вже через 15-20 літ по злуці церков — української та московської — і першим ретельним провідником цієї системи був вже син «тишайшого» Петро І. Він перший зумів використати великі культурні сили української церкви, повернувши їх на службу російському церковно-державному централізмові. Св. Дмитра Туптала, Феофана Прокоповича, Степана Яворського, Феофілакта Лопатинського, Амвросія Юшкевича, Феодосія Яновського та інших українських архієреїв, яким ім'я леґіон, було пересажено на північ та дано їм завдання культивувати безпросвітні нуці московської темноти. Працюючи совісно на чужині в чернечому послузі, українські архієреї тратили врешті зв'язки з рідним краєм та народом, забували про які-будь обов'язки свого національного походження і, коли вже так національно вихолощена людина її переїздила на Україну, то користі від неї для рідної землі вже не можна було сподіватися. Лише часом у де-кого з таких перевертлив-ценців прокидалося стихійне почуття національне та мов би мимоволі примушувало їх хвильово податися проти загальної течії церковно-обрусительного режиму; але таких випадків було не багато і скінчалися вони в більшій чи меншій мірі трагічно. Трудно, навіть неможливо, прослідкувати довгий мартиролог «пропащих» українських сил на полі церковному, — назову лише кілька відомих мені особисто імен за останніх десятиків два літ.

Ось українць-арієрей Парфеній Левицький, якого зв'язано з виданням українського єванґелія. Ширий українець, він на Поділлі сам заохочує духовенство до церковної проповіді рідною мовою, сам по-українськи промовляє в церкві і по-за церквою підчас своїх об'їздів єпархії, але як таке нечуване поведіння звернуло увагу недреманого синодального ора, то його переносять до Тули, де не могло бути ґрунту для його українства. Але те українство ще не давало себе знищити і, коли з подихом свободи в 1905 році Синод доручив йому провадити редакцію та видання українського єванґелія, то він пильно працює над цією справою, розпочавши її ще в Кам'яниці Подільському в гурті національно-свідомих людей, продовжує її в Тулі. Та на церковних верхах по революції повіяло холодом, і той холод прибив кволі національні рослини у виснажений чернечій душі. Друк єванґелія було закінчено. Комісія Академії Наук, що переводила редакцію українського єванґелія під доглядом архієп. Парфенія, визнала бажаним продовжити працю, поставивши на чергу видання Діянь Апостольських. В цій справі президент Академії Наук, вел. князь Константин Константинович писав власноручний рекрипт тодішньому синодальному обер-прокурору В. Саблеру, а разом доручено було академічною комісією академікові О. Шахматові та мені переговорити в цій справі з архієп. Парфенієм, тоді членом Синоду, та прити його допомоги. І яке ж було гірке наше розчарування, коли ми побачили, що ця людина, на вершці кар'єри, вже на схилі віку свого, не вважаючи на свою попередню позицію в цій справі, — не зважмлася стати проти течії, що повіяла з міродаїних верхів синодальних. Так та справа її не пішла далі. Так само не відгукнувся він на поклик національного обов'язку і в найвідповідальнішу хвилину, коли представники автореальної української церкви просили його хоч на короткий час взяти провід в церкві. Він спромігся лише на прохального листа до патріярха Тихона про певні національні полегкості для української церкви і, вже немічний, на смертному ліжку, почув, як синтєво своєї ціложиттєвої жертви на вівтарь російського централізму, рішуче і

грубу відмову патріарха. Це типова доля «самоотверженого малоросіяни на» нацерковному полі. Добрі українські інтенції, живе українське почуття, — але обставинами архисреїської кар'єри воно поволі виснажується і завмірас до забуття національного обов'язку.

Це не одинокий приклад, — були ще й інші «жертви вечерні», і було їх чимало, і всі вони так само мали гіркий кінець. Згадаю лише тих, особисто відомих мені. єпископів останнього часу що, не позбавлені були почуття національного, але в конфлікті між виконанням «службового» та національного, обов'язку або тратили те своє почуття природи є, аби гинули самі. З них назову митрополита православної церкви в Польщі Георгія Ягосшеїського, мого шкільного товариша, колишнього співробітника «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка», який трагічно загинув в боротьбі за незалежність своєї церкви, загинув від руки українця-перевертля. Назову також імена — єп. Феодосія Олтаржевського, українського Никодима, що помер так в глухому монастирі, «на покої»; архиеп. Агапіна Вишлевського, якого московський єпископат на Україні ніяк не міг простити, що він зустрічав Директорію молелібом на Софійській площі: тяжко переслідуваного єп. Амвросія Гузала, викарія Волинського, щирого українця — демократа, гарячого оборонця права української мови в церкві; єп. Олексія Дородицина, що за своє ясно виявлене українство бур переслідуваний московським єпископатом і не мав катедри в ті час, як катедри множилися на Україні для слухняних кандидатів. Всі вони — і багато ще таких — жертви всеросійського, а власне московського церковного централізму, пронаші сили України.

Отже, як бачимо і людей з живим національним чуттям ломала синодально-поліційна система винародовлення України; решта ж єпископів-українців послухно йшла в напрямі тої системи і зовсім не пручаючись, бо взагалі через чинодавльє сито просівалися лише такі кандидати на архисреїство, що не викликали сумніву що-до своєї «малоросійської самоотверженности»: коли б випадково і попадався серед них який куділь український (як у горі наведених випадках), то його приборкано було обітницею чернецого послуху.

Проте, в лавах українського — середнього, — духовенства, не вважаючи на планомірну систему його винародовлення, все ж було досить національно-свідомих елементів. Контингент духовних шкіл складався з дітей духовенства та части селян, — таких елементів, що найбільше стояли до народнього життя і найбільш відчували його потреби, в тім числі національні. Тому бачимо серед наших громадських діячів так багато б. вихованців духовних шкіл. Тому ж в духовних школах на Україні існували — і ніщо не могло їх викоренити — українські гуртки, що виховували в своїх членах національну свідомість, з якою вони вступали в життя та яку переводили в своїй діяльності — священників та учителів народніх і середніх шкіл. З початком революції ті українські Никодими духовні випали на поверх церковного життя і виявили певні для того життя національні вимоги.

О. Лотоцький

На порядку денному

В ч. 15 (73) «Тризуба» уміщено статтю п. Шандрука, яка порушує одне з найпекучіших і найважливіших питань нашої сучасности, — це потреби інформації чужоземної opinii про наш визвольний рух, потреби правильного освітлення усіх проявів цього руху, виділення найяскравіших і провідних моментів в ньому. Ясно, що це потрібно, — по-перше для того, щоб допомогти утворенню в чужинецькій opinii

правдивого уявлення про наш рух і його цілі, а по-друге, щоби запобігти тому перекручуванню фактів, подій та явищ, що доходить часом до віртуозності, тому тенденційно-ворожому представленню нашого руху на форумі європейському, яке допускають останніми особливо часами наші вороги. Автор статті найпильнішу увагу звертає на справу нашої збройної боротьби, а саме на період 1919-20 р. р.

Нема що говорити, автор статті має цілковиту рацію в своїх думках.

Але, покликаючися на статтю п. Шандрука, дозволимо собі висловити де-які думки не тільки що-до зачепленої автором теми, але звернемо увагу взагалі на потребу історичного підходу до недавнього минулого періоду нашої історії — 1917-21 р. р.

На нашу думку треба було б, і то конче зараз, не відкладаючи надалі, так би мовити «на суд історії», як це у нас часом люблять говорити і робити, а тепер же поставити наш визвольний рух під знак історичності та підвести загальний білянс всьому тому, що вдалося досягти; треба його розібрати, як слід, вказати розвиток тих елементів, що складають модерне розуміння державності взагалі, а нашої з окрема, і зробивши цей білянс, установити програм дальшої діяльності. І це потрібно зробити не тільки в зв'язку з освітленням його перед чужоземною опінією, але й перед самими нами.

Бо ж треба признатися, що ми самі, порівнюючи дуже мало знаємо про цей період нашої визвольної боротьби. А вже скоро буде десять років, як нація українська проголосила себе «вільною і ні від кого незалежною державою Українського Народу». Звичайно, причин такого незнання можна знайти багато, але чи ж вишукання тільки їх допоможе нашому незнанню?

От наприклад, візьмім справу нашого основного законодавства. Хоч воно, може, в майбутньому буде змінене і можливо мусить бути пристосоване тільки почасті для прийдешніх умов життя на Україні, хоч воно сьогодні не має живої сили, не має території, на якій могло б ділати, не має того, що потрібно для його виконання і чинності, але ж воно було чинним протягом років, жило, і протягом часу мінялося в залежності від умов життя на Україні і власне воно, а не якесь інше, лягло в основу юридичного обґрунтування самостійного державного існування України. І коли нас чужинці питають про те, як у нас на Україні було унормовано ту чи іншу сторону нашого державного життя, як схоронювалася легальна непериваємість державної влади, які акти фіксують ці переходи і т. д., — то, на превеликий жаль, доводиться оперувати спогадами і вражіннями, не маючи під рукою обробленого матеріалу, що давав би змогу зразу ж ясно і конкретно спіраючись на фактичні дані, відповісти на подібні запитання.

Навіть більше, коли спитати пересічного українського громадянина, що таке, наприклад, закон 12 листопада 1920 року про Верховне Управління Українською Державою, то в більшості почуєте відповідь дуже просту і лаконичну — «не знаю». І це так, це є безперечний факт. Це й зрозуміло, бо про це питання ніхто ніде не писав, а як і писалося десь, то мало хто про це знає. А тепер — цікавляться, — що

ж це за закон і що він говорить? Знає його той, хто близько стояв коло державної керми, або той, хто спеціально цікавився українським конституційним правом, але решта — інтелігентна маса — не мала нагоди познайомитися із текстом цього закону. Аджеж не всі бібліотеки наші мають комплекти «Вістника Державних Законів», в яких містилися всі закони українські і де був уміщений і закон 12 листопаду 1920 р. Та й не всі ж наші громадяне є правниками, щоб могли спеціально зайнятися цим предметом. І тому цілком зрозуміло, що коли, з огляду на трагічні події 1926 року, правительство УНР, в цілях збереження неперирываємости й легальности державної влади, мусіло покликуватися в своїй декларації з 12 червня 1926 року на закон 12 листопаду 1920 року, то далеко не все наше громадянство оказалось знайомим із текстом цього закону. І запитання про те, що говорить цей закон, посипалися зо всіх сторін. А цей закон є безперечно одним із фундаментальних законів, що складають українське конституційне й державне право. А між иншим, незнання наше про такі основи нашої державности прислужилося ворогам — і нашим і чужим — як раз в пору. Варто тільки пригадати, що виписувала «Нова Україна» про декларацію 12 червня 1926 року

Отже конче необхідно мати хоч невелику розвідку, в якій був би наведений історичний розвиток нашого конституційного права та з якої видно було б, що закон 12 листопаду 1920 року є одним звенком у цілому ланцюзі законів, постанов та ухвал, що становлять верховну владу Української Держави та нормують зверхне керування нею.

Візьмім, напр., питання такого конкретного характеру, яке серед наших громадян не раз підіймається, це питання про те, чи існує принцип власности по законам УНР чи ні? На це так само — відповіді не дасть пересічний громадянин, якого про це запитати. Бо ж не всім відома формула переходу по економічним питанням, що її винесла воля Рода Республіки, або інструкція Правительства УНР п. А. Яковлеву, тодішньому голові нашої Місії в Бельгії. А таких запитань з площини нашого внутрішнього законодавства є безліч: справа землі, меншостей і т. д., і т. д.

І по таким окремим питанням варто було б мати подібні короткі розвідки, бо тоді розв'язуються самі собою ті спірки і непорозуміння серед нашого громадянства, непорозуміння, що здебільшого основані на непоінформованности та незнанню.

Візьмім тепер зовсім иншу сторону нашого державного життя — нашу зовнішню політику цього періоду. Що ми знаємо про це? Зовнішню політику можемо сказати, — майже нічого. А натомісць — маємо безліч «орієнтацій», безконечні чвари та гризню, абсолютний хаос в розуміннях шляхів зовнішньої політики, примітивне уявлення їх, і в більшості «хуторянські» погляди на неї. А в той же час — увесь період, починаючи від 1917 року аж по сьогодні, ясно показує, що зовнішня політика України в же має історичну основу, свої традиції; і сьогодні, як ніколи ще, ясно проступають її шляхи, намічені ще актом 22 січня 1918 року, — а власне — шлях повного відокремлення від Росії та боротьба з нею, аж поки не буде

фактично і формально закріплено це відокремлення. А разом з цим — в цій боротьбі проти Росії — опора на Європу, як на центр сучасної цивілізації, єдино в світі є чинною сьогодні й могутньою.

А у нас шляхи зовнішньої політики уявляються просто так дивно. Як проти Росії, то значить з Польщею, як з Росією, то проти Польщі. Зачароване коло це витворює нову орієнтацію — на самого себе — себ-то, так як воно є фактично сьогодні — на «розбите корито». І загляне громадянин, якому надокучать всі ці орієнтації на Польщу, на Росію і навпаки, у те «розбите корито» — і не знає, що йому робити. А тут ще «богатій щедриї милості» з боку большевиків та казка про «самостійність» совітської України, — то й все уявлення такого українського громадянина зводиться на «орієнтацію» — додому. «Хоч в чортю, аби до дому».

Наша емігрантська література і преса мало дає відповіді на це питання. А як і говорить, то недоговорює до кінця, бо, знов таки, нема зараз того обробленого матеріялу, на підставі якого можна було би говорити про це.

Нам доводилося вже раз звертати увагу читачів на це питання («Тризуб» ч. 47 «Прокляте питання»). Нам уявляється, що українська зовнішня політика від 1917 року аж по сьогодні йде по одній прямій (виключаючи короткий період гетьманату Скоропадського, що одки: був на 180° лінію нашої політики, вістря якої було направлене проти Росії.) Директорія виправила гетьманський ухил і з того часу наша державно-національна політика незмінно покоїться на шляху, заповідженім ще актом 22 січня 1918 року, — себ-то боротьби проти Росії, незалежно від її внутрішнього устрою й незалежно від того, яких політичних переконань люде стояли б на чолі влади в Росії. І наша національна думка не міняє цієї лінії і сьогодні, не тільки тут, на еміграції, де можемо вільніше думати й робити, але й там на окупованій Україні, доказом чого являються всі чутки про «відділення» совітської України від Москви та хоч би відомості про нові арешти самостійників в Києві та розформування самостійницьких настроєних військових частин.

Може це буде дивно комусь навіть із наших, що сьогодні виборення самостійности України — це означає немигучу боротьбу проти Росії, не тільки збройну, але й духовну, економічну й політичну. Але сьогодні росіяне, ані білі, ані червоні, ані просто «безкольорові» добровільно не зрічуться України (хіба зовсім свіжі прояви російського зацікавлення українською справою — не доводять це?), і тому тільки право сили, або сила меча, вирішить цей спір. А коли ж врешті росіяне будуть змушені уступити силі українського руху і осознають, що справа виборення самостійности України — себ-то повне відділення її від Москви — є вже dokonаний факт, з яким сперечатися важко, то тоді наші відносини до Росії (правда не знати, яка держава, якої ваги, якого значіння буде на тому місці, де тепер є РСФСР) можуть змінитися і можливо не буде до неї тої гостроти, яку одчуваємо сьогодні. І шляхи

нашої державної політики можуть теж змінитися і повернути з тої гострокутної позиції, на яку сьогодні вони установлені.

Але до того, щоби запобігти роботі наших ворогів, щоби запобігти-всяким безвідвічалним виступам наших «хуторян» і «домових» Наполеонів та провінціалних Талейранів, що державну політику розуміють що найбільше як «орієнтацію», та й то неодмінно з обов'язковим «продажем» України, — то кінче треба кілька розвідок по історії української зовнішньої політики періоду 1917-1920 р. р., з яких об'єктивно й безпристрастно побачив би читач основні лінії нашої політики і витяг би з минулого певний досвід.

Як яскравий приклад нашого неповного розуміння зачепленого питання, треба вказати, що сьогодні — одне з головніших завдань української зовнішньої політики, — а саме концепція Чорноморського союзу, себ-то союз держав Чорноморського басейну, а в першу чергу україно-кавказьке зближення, як фундамент цього союзу, не для всього громадянства зрозуміла і, на жаль, не всі цікавляться нею, не всі вбачають в ній політичну життєву потребу.

Історія завжди була і буде найкращим покажчиком хиб і помилок, але так само буде завжди навчальною і порадицею. А наші де-які «політики» (як праві, так і ліві) воліють радше викинути з української історії ті періоди, коли не вони були на чолі влади, ніж аналізувати їх на основі історичної правди й дійсности та розбірати їх науковим методом.

Тепер візьмим, наприклад, питання, порушене п. Шандруком, — про правильне освітлення всіх подій і ходу військової боротьби української нації за свою незалежність. Воно важливе не тільки для європейської опінії (а зараз особливо після процесу Шварцбарда), воно не менш потрібне й нам. Ми ж так само не знаємо історії військової недавнього часу. На сьогодні маємо ми кілька спеціальних книжок (ген. М. Капустянського, Тютюника), далі «записки військового кореспондента» П. Певного, чотири і тільки чотири числа військового журналу «Табір», кілька статей та ріжного роду твори белетристичного характеру (спогади, оповідання, поезії то-що), що в своїй сумі не дають повної картини того, що відбулося на терені України. Ми не маємо зовсім хоч би короткого огляду військових операцій за період 1917-1921, їхнього розвитку, їхнього значіння і т. д. А вже час і пора такі розвідки мати.

А хіба мало інтересні і малоцінні були б розвідки по таким питанням як україно-російські стосунки, україно-польські, україно-жидівські і т. д.

Всі ці розвідки у певній, уважно розробленій та конденсованій формі у великій мірі спричинилися б не тільки для освітлення нашого визвольного руху в європейській опінії, але нам самим багато прислужилися б. Вони в значній мірі допомогли б виробленню й кристалізації національної ідеології серед нас, бо дали б відповіді на багато гекучих питань, на які зараз, завдяки браку фактичних даних, середній громадянин відповісти не годен. Не хочемо нашою заміткою висовувати твердження, що обов'язково кожний український громадянин повинен

розбиратися і знати на зубок усі зачеплені питання, як спеціаліст історик, чи правник, чи обов'язковий громадський діяч, але так само не можемо пристати на думку матері «Недоросля» Фонфізіна, яка вважала, що географію повинні знати тільки візники.

Помимо окремого значіння кожної з таких розвідок, вони всі разом у великій мірі вияснять і визначають значіння та ролі чинників УНР, під знаком якої пройшла боротьба періоду 1917-1921 р. р.

Це питання є не менш болюче і для нас самих, бо дуже часто доводиться спостерігати, як середній громадянин ставить собі звичайне питання — а що ж таке УНР?

Чи це є група людей, що от так собі зовуться «петлюрівцями» і нічим не відрізняються ні кольором, ні зростом ні якими будь особливими прикметами від інших людей, чи це є партійний напрямок української державної думки, чи це є, нарешті, та державна організація, в яку нація втілила свою волю до самостійного життя і якій надала право керувати справою либорення цієї самостійности?

Коли продивитися ту літературу політичну, що виходить на еміграції, — то можна зрозуміти, чому у наших громадян часом болосся стає дибом. І справді відловити тут найти не можна, бо ворожі УНР угруповання занадто рудиментарно і примітивно стараються висвітлити ролі чинників УНР, щоб можна було б серйозно приймати подібну аргументацію, — а прихильні майже не торкаються зачеплених в нашій замітці питань, вважаючи, що це є само собою зрозумілі і ясні питання, про які нема що говорити. А може, треба сказати, й самі мало знають увесь цей період і не уявляють його у всій повноті і широті.

На це питання можна найти відповідь хіба що у большевицьких газетах, де правильно визначають вороги питому вагу як ідеї, так і чинників УНР, вважаючи і ідею і носіїв її за страшну небезпеку для себе. Але таке заключення зроблене методом від противного.

І вважаємо, що це питання являється таким же важливим і його обійти не можна без відповіді, ясної, конкретної і вичерпуючої.

Тому то, гадаємо, що час і пора нам такі розвідки мати. Безперечно для чужинців вони матимуть колосальне значіння. Вони могли б з успіхом служити матеріалом для перекладу на чужі мови й могли б прислужитися для ознайомлення чужинців з нашим визвольним рухом і його проявами і тим самим дати чужинцям змогу скласти правильне уявлення про нас і наш рух.

Сучасне зацікавлення європейської opinio українською справою є безперечно симптомом того, що ідея української державности стає реальним фактором в політичній кон'юктурі на сході Європи. Але для того, щоб допомогти цьому процесу зацікавлення, який ще раз, може навіть і в недалекому майбутньому, поставить справу України на порядок денний міжнародного життя, ми мусимо виконати те завдання, що поставлене нами цією заміткою.

Бо слово за нами, а разом з тим не тільки слово, але й діло. А до діла мусимо себе підготувати.

М. Ковальський.

Вікторія Удовиченко.

† 28 жовтня 1927 р.

Вікторія Андріївна Удовиченко, з дому Яценко, народилася в 1900 році у Києві, де скінчила гімназію і перебувала до 1918 року.

У 1918 році вона вийшла заміж за генерала Української Армії — Олександра Удовиченку і супроводила його у всіх походах.

В листопаді 1919 року в м. Проскуріві була разом з чоловіком заарештована денікінською контр-розвідкою. В кінці січня 1920 року була знову заарештована в Одесі, але на цей раз большевицькою Чека і звідти втікла через Румунію до Польщі, де чоловік її перебував в таборі. Разом з ним перебувала увесь час в Каліші, переносила всі негоди та злидні. Там вона і захоріла на сухоти. Виїхавши з чоловіком до Франції з Польщі у 1924 році, не змогла подолати тяжку хворобу, що чим далі то все більш розвивалася. В Бозі почала 28 жовтня 1927 року в Парижі, після тяжких і довгих страждань, на 27 році свого життя. Поховано її 1-го листопаду 1927 року на цвинтарі м. Біянкур, під Парижем.

*) В ч. 42(100) помилково подано владбище в Булоні-

Звільнення Шварцбарда і українська преса.

Оправдання парижським судом вбийника Головного Отамана С. Петлюри викликало глибокий відрух в укр. пресі. З приводу другого атентату — вже на саму пам'ять небіжчика — що стався в парижським суді 26 жовтня 1927 року, за активною участю передусім жидівства, в цілому ряді газет висловлені такі думки:

«Українська Ніва» ч. 59.

«Український нарід добре запом'ятає собі це і коли повстане суверенна українська держава, тоді буде винесений вирок не тільки в справі Шварцбарда, а й в справі всього жидівського народу, який глорифікує тепер наємного вбийника...»

«Але й тепер український нарід витягне консевенції. Для всіх без винятку українських політичних організацій співпраця з жидями повинна віднині бути виключена. З ворогом, який плямує наше національне ім'я і то в той час, коли Україну закуто в кайдани неволі, може бути тільки боротьба...»

«Нарід український, де б він не жив, буде про це пам'ятати...»
«Новий Час» ч. 122 з приводу оправдання Шварцбарда пише, що його звільнили від кари парижські судді, але це лише формально, бо:

«Фактично — Шварцбарда виправдала жидівська солідарність і жидівська фінансова сила. Недержавному народові рівнятися на міжнародньому ґрунті з жидями — сили дуже нерівні».

«Шварцбарда виправдано! Тим самим парижський суд прихилився до жидівської тези, що в погромах завинив тодішній український уряд з С. Петлюрою на чолі. На міжнародньому ґрунті жиди виграли. Але чи виграли вони й на ґрунті українсько-жидівських взаємин? Ні! І тому перемога жидів в Парижі дуже зглядна...»

«Немає більшої кикчемности, як посуджування українського уряду і української армії в організованню погромів...»

«Правдиві винуватці погромів відомі жидівству. Але вони тепер сильні, і тому жиди їх не обвинувачують. Жиди кидаються тільки на слабих, і тих, що лежать на землі, і тому вони якраз вибрали Петлюру».

«Не добре сталося у Парижі. Рахунку не вирівняно. І цей невіривняний рахунок ляже тінню на взаємовідносини двох народів. А дуже легко можна було його зліквідувати. Та вина в цьому, що не так сталося, не по нашій стороні».

В цій же справі забрало голос і «Діло» (ч. 242), яке умістило під заголовком «Сталося...» велику передовицю. Зазначивши, що на такий присуд можна було майже з певністю сподіватися, «Діло» пише:

«Зрештою справа засуду чи увільнення Шварцбарда була для нас вновні байдужою... Бо й яке значіння, яку вартість має який небудь миршавий морально Шварцбард в порівнянні з історичною постатю пок. Петлюри...?»

«Без сумніву прикрою і болючою для кожного українця була та обставина, що світове жидівство напружило всі свої сили, щоб цього кримінального типа винести на вершки ідейного бора, «героя», «местника за кривди жидівського народу», а одночасно понизити і заплямувати пам'ять і постать справжнього нестомного ідейного борця за велику справу визволення України, всіх народів її, а між ними і жидів... Оборонці Шварцбарда менше уваги

присвячував обороні підсудного, а більшіе заходилися біля знеславлення українського імени...

«Нам однакво, чи Шварцбард ходить на волі в ореолі «геройської слави» чи він був би засуджений на смерть, чи торьму. Не про Шварцбарда йде тут річ, а про далеко більшу і глибшу справу, про справу українсько-жидівських відносин. А справі надладження добрих взаємин між великою українською більшістю і дрібною жидівською меншістю на українській землі завдали жиди великий удар... Треба то сказати ясно і виразно. Жиди очорнили перед світом українське ім'я безосновано і безпричинно...»

«Не справа оборони Шварцбарда, але ненависть до українства, але легковаження українського громадянства, але божевільна пристрасть заставила жидів скочити на українців тільки тому, що вони не с державною нацією і не мають екзекутиви, яка би могла зупити розгін жидівської фантазії...»

«Українському народові зроблено важку кривду, якої ми не можемо, сховати до кишені... Перш усього для заглаження пропасти, яка твориться між українцями і жидами, останні мусять дати сатисфакцію українському народові».

З приводу парижського процесу д-р Д. Донцов в останньому числі Літ-Наукового Вістника, аналізуючи українсько-жидівські відносини, пише:

«Ми мали б багато де-чого закинути політиці замордованого отамана, коли але ходить про «меншости», то єдине, що можемо йому закинути — це слабість. Безмірно жалуємо, що він показався слабим, щоби з одного боку загнудзати стихію, а з другого — в залізні обденьки взяти Красних та інших подібних індивидумів, що тепер осячюю вдячністю копають пам'ять свого добротинця... Ми жалуємо, що покійний отаман не здолав змусити цих людців стояти на позір перед Володимирським тризубом...»

«На всякий випадок — ліпше, коли вони зазадалегідь знають, що рішати про колонізацію на Україні будуть не Тореси, лише Україна, що про національну автономію і взагалі про становище меншостей у нас рішатимуть не Рафеси, лише сама Україна та що рішати про те, чи бути їй самостійною чи ні, рішатимуть не Шварцбарди ані Троцькі, лише знов таки сама Україна...»

«Не думайте, що ми труп. Ростріляні вашими красноармейцями і чекістами як той наполеоновський вояк Гайне — не є мертві!...»

«І коли ви в стані увити собі хоч на десяту частину того, що нагромадилось надні збірної душі цього трупа, то скорше шукайте порозуміння з цим трупом...»

«Завтра до цього може вже запізно, сьогодні — ще є час (стаття написана до вироку. Ред.) Коли ж процес скінчиться оправданіям убивці, — тоді про порозуміння з жидами говоритимуть тільки запродавці або ідіоти...»

«Українська Громада» про звільнення Шварцбарда висловилася так:

«Ще раз відчув наш народ на собі руку «справедливости» теперішнього пануючого світа, що допомогла нашим ворогам задушити наші визвольні змагання, що розірвала наше народне тіло на куски і зробила її предметом торгів при поділі воєної здобичі...»

«Ославлена, світова справедливість повернеться в шийний бік, коли над Київом замас знамя українського народу, — коли те знамя нагадуватиме світовій «справедливості», що український народ — не раб. Що український народ сам зможе вимірювати справедливість...»

Перемиський «Український Голос» (ч. 45) пише:

«За весь час парижського процесу всі жидівські газети і по-

літики вили як гієни проти нашого народу. Зухвалий жидиско Торес, адвокат Шварцбарда, допускався на судовій салі що хвилі образи нашого народу. А ті жиди, що були колись міністрами в уряді Петлюри, пішли тепер на большевицьку службу і собі уідають на Петлюру і на український народ».

Далі газета говорить, що український нарід ніколи не був вороже настроений проти жидів:

«Навпаки — між нашим (українським) народом зачали забуватися навіть ті нещастя, які жиди спровадили на наш нарід на початку війни».

Про Шварцбарда вона каже:

«Звичайного злочинця і злодія, якого віденський і будапештський суд засудив за крадіж, (жиди) зробили святим і кидали болотом на цілий наш нарід, поганили пам'ять чоловіка, який ніколи не то що не був ворогом жидів, але як найдалше йдучим юлофилем...»

« Жиди своєю тактикою викопали пропасть між українським і жидівським народом. Жиди також мусять застановитися над тим, чому їх ніде не то не люблять, але впрост ненавидять...»

«А люде, які приїздять з Росії та України, рішучо твердять, що коли там упаде большевицький лад, то нарід насамперед буде мститися на жидях за це, що за большевицької влади так зухвало, так несправедливо поводяться за народом, що самі всюду викликають ненависть проти себе...»

«Чи й тоді український нарід буде відвічальний за це...»

«Нарід» ч. 34 з приводу звільнення Шварцбарда пише:

«Коли у Варшаві неповнолітнього хлопця за вбивство полпреда, в якого руки були по лікті в крові, засуджено на досмертну каторгу, — в Парижі міжнародного злодія, наймита большевиків, за вбивство гуманнішого з плеяди великих визвольних героїв — виправдано.

Бо сипнуто міліони.

Сипнуто ці міліони для того, щоб згідно з бажанням червоної Москви визвольну боротьбу в особі її провідника скомпрометувати.

Шварцбард справу «виграв», але жидівський народ, Франція й большевики її програли.

Розп'ятий дух Петлюри в залі французького трибуналу воскрес і вийшов в неї виправданим, у сьвітві зізнань свідків і документів в незабутньому для історії вінці слави мученика за визвольну боротьбу України...»

Вже з цих кількох голосів української преси ми бачимо, що всі чесні українці на образі нації відповіли єдиним фронтом, що плямуть жидівську протиукраїнську акцію, яку в своїй садистично-ціничній величі так яскраво виявив процес Шварцбарда. Разом з тим він ясно и недвозначно показав найбільшим ідеалістам, що серед жидів ми друзів не маємо. Такі лекції — українській нації не забуваються і не забудуться.

3 міжнароднього життя.

— Литовські непокої. — Франко-югослав'янська згода. — Папська держава. — ССРСР та Женевська конференція по обезброєнню.

У Литві знову неспокійно. На початку листопаду литовський уряд мусів боротися з новою пробою повстання, на чолі якого на цей раз стояли литовські соціал-демократи та близькі до них радикальні угруповання. Консервативній владі Вольдемараса на цей раз пощастило уникнути перевороту. У Таврогені, Кибарті та Ометі заарештовано багато видатних осіб, причасних до змови; представники соціал-демократії, в кількості 21 особи, встигли втікти за межі Литви, до Польщі. Через кілька днів після того в Ризі відбувся литовський еміграційний конгрес, присвячений справі боротьби з диктаторською владою Вольдемараса.

Рішення конгресу збройною рукою боротися з Вольдемарасом викликали незвичайну увагу серед усіх сусідів Литви, а особливо у Москві та у Варшаві. Польська опінія поділилася що-до цього на два табори: ліва — близька до сучасного польського уряду, поставилася до конгресу прихильно, права — рішуче негативно.

Багато уваги литовським заколотам уділяють совітські «Ізвестия». Большевицький орган, переказавши всілякі поголоски, стає в позу оборонця миру і високопарно закінчує словами про те, що громадська опінія цілого світу виступить єдиним фронтом проти всякої спроби порушити сучасний status quo на сході Європи, чим була б викликана катастрофа, обсяг якої не можна зараз і вгадати: московська газета висловлює також певну надю, що ССРСР не зостанеться ізольованим у своїх змаганнях захватити мир на сході Європи, натякаючи при тому на Німеччину.

Наводимо ці факти, чутки і поголоски, не розважаючи, скільки в них правди, а скільки прилипло до того звичайної большевицької брехні. Зазначимо лише, що на оборону диктаторської влади Вольдемараса виступають наявно та одночасно польські консерватори, Німеччина та ССРСР. Уже цього досить для того, аби зробити майже незаперечні висновки: 1. що влада Вольдемараса не довговічна і 2. що Литва, при сучасних умовах, може заграти на сході Європи ту саму роль, яку для цілого континенту заграла пітом 1914 року маленька Сербія. Для ближчих виснозків треба почекати не большевицьких, а справедливих фактів.

Підписано приятельську угоду між Францією та Югославією. Пакт цей було підготовано уже давно, було його й-парафровано, але з підписом утримувалося з огляду на непевне становище на балканському лівостворві, поперше, — а по-друге, з огляду на французсько-італійські відносини. Промайнула в європейській пресі і догадка, що Франція не хотіла підписувати цього пакту, не освідомившись, як до того поставиться її сусідка та приятелька — Англія. По формі свій пакт цей не має в собі нічого нового: не-напад, арбітраж, допомога на випадок загрози війною з боку когось третього, то-що, — себ-то звичайний вигляд союзних договорів, який вони прийняли в Європі після Локарно. А в тім європейська опінія надає франко-югослав'янському договору велике політичне значіння. Пактом тим Франція так би мовити замкнула коло своїх союзних згод з сучасними європейськими державами на схід од неї, базуючи свою політику на новотворах чи побільшених державах центра, сходу та півдня Європи, а саме: на Чехословаччині, Польщі, Румунії та Югославії. Союзні пакти Франції з названими державами зміцнюють силу всіх договорів, що їх було складено учасниками великої війни після 1918 року і кладуть ве-

лику перепону всім спробам насильної зміни політичної мапи сучасної Європи, принаймні в центрі її. З другого боку європейська преса недвозначно вказує на те, що франко-югослав'янський пакт треба розуміти, як відповідь Франції на визвіну політику Мусоліні в питаннях, зв'язаних з Середземним морем. Відомо, що спочатку гадали можливим скласти потрійний франко-югослав'янсько-італійський приятельський договір, який зразу б прочистив пездорую атмосферу в усіх проблемах й зв'язках з Середземним морем. Незамірене становище Італії в Албанії на адресу Югославії та морська демонстрація в Танжері на адресу Франції — зробили потрійний пакт неможливим. Особливо різко підкреслюють цей, так би мовити, італійський бік нового пакту німецькі газети. Берлінська преса запевнює, що в наслідок договору Югославія має як найскорше закінчити всі розпочаті нею військові справи, на випадок конфлікту з Італією, для чого Франція наче б то дає югослав'янському військовому міністерству необмежені кредити грошми та матеріялами. Будування югослав'янських підводних кораблів передано французьким фірмам. Катаро перетворюється в першорядну морську фортецю та станцію підводної югослав'янської флоти то-що. Сербські газети в свою чергу вказують на те, що в час підписання франко-югослав'янського пакта в Парижі, Београд одвідали видатні англійські фінансові діячі, що начеб то говорить за те, що англійський уряд ставиться співрядливо до нового пакту і до нового напрямку французької політики.

На обзорі — відтворення папської суверенної держави, що заникла в часи чинного процесу об'єднання Італії, коли в 1867 році було захоплено цілу територію папської держави, а в 1870 — і самий Рим проголошено столицею італійського королівства. З тих часів папа замкнувся у Ватиканському палаці, не виходив ані на хвилю по за його стіни та сади, але своїх світських прав суверена не зрікався. Папські нуцції були акредитовані при урядах цілого християнського світу, послі всіх держав, у свою чергу, репрезентували перед папою свої уряди, винятком було лише італійське королівство, з яким папа знаходився наче б то в ставі війни, хоч ціла його ватиканська територія знаходилася у межах міста Рима. Італійський уряд не раз робив спробу замритися з папою. Але добровільний в'язень Ватикана був неуступний і неупросний і не йшов не менше, як на відновлення папської світської суверенної держави, і тому всі спроби домовитися не давали жадних наслідків. Лише тепер, на шостому році існування фашистської влади в Італії, як здається знайдено вихід із ситуації. Замирення між папою та італійським королівством має статися на основі відтворення папської суверенної світської держави. Держава ця, як переразують газети, буде зовсім малесенькою: до Ватикана буде додано кілька римських кварталів, а за ними вузька смуга території до моря... Уряд папи та уряд італійський, як видно з заяв відповідних офіціозів, погодилися на тому, що ця справа відтворення папської держави має бути не наслідком яких будь міжнародних пересправ, або інтвенції тих чи інших інтернаціональних установ, а природним висновком взаємовідносин між папою та Італією.

— Італія, — пише з цього приводу «*Observer* Rome», — свого часу сама зненацька знищила папську державу, утворену століттями, вона сама зараз може й відтворити її в такому вигляді, щоб була гарантована незалежність цієї держави, призначення якої — урядувати душами людськими. Італія, зробивши це, виконає перед світом лише акт справедливості. Усім іншим державам доведеться тільки прийняти до відома цей факт згоди між папою та Італією.

Таким чином, як здається, ми будемо свідками появи старо-нової держави, необхідної папі для виконання в світі належних йому духовних функцій. Факт начеб то дрібний, але його не слід легковажити. Папа в якості Ватиканського в'язня був значним політичним чинником в міжна-

родніх відносинах. З появою папської держави сила ця може лише підвищитися, бо покочється вона на тому, що папа — голова єдиного легалізованого інтернаціоналу, назва якому — католицький клір та католицька паства. І поява папського представника в Лізі Націй, без сумніву, надасть нового життя і свіжої сили цьому світовому католицькому інтернаціоналу. На добро, чи на лихо, — про це нам скаже майбутня дійсність.

Москва повідомила секретаріат Ліги Націй, що тепер, коли конфлікт між ССРСР та Швейцарією ліквідовано, більшовицькі представники приймуть участь у міжнародній конференції, по розбросенню, що її скликано на 30 листопаду. «Известия» говорять, що совіти посилають своїх представників на конференцію, аби там підкреслити ще раз свій погляд на цю справу, а крім того демонструвати тим свою добру волю всіма силами спричинитися до справи замирення. — Тим, — каже в англійський бік совітський орган, — хто говорить про важливість участі ССРСР в працях конференції по розбросенню, доведеться або замиритися з присутністю ССРСР, або виявити цілому світову свою подвійну гру. — З другого боку, аби в Женеві пам'ятали, з ким матимуть діло, — «Известия» попереджують, що згода ССРСР приймати участь в конференції по розбросенню ні в якій мірі не може вважатися згодою совітів на ті чи інші рішення Ради Ліги Націй що-до проблеми розбросення, ні на постанови самої Ліги Націй що-до арбітражу або якись інші питання.

Як повідомляють газети, телеграма Чичерина про участь ССРСР в конференції не зробила в Женеві жадного вражіння. Досвід більшовицької участі в економічній конференції виявив наочно всім і кожному для чого посилають совіти своїх представників на конференції: в засіданнях вони будуть промовляти про світову революцію, а в кудуарах — проситимуть кредитів. Ані для того, ні для другого, властиво кажучи, більшовикам нема чого їздити до Женеви.

Observer.

Від контори

Прохаємо всіх передплатників ні в якій разі не посилати грошей в звичайних листах, а найліпшим і найдешевшим способом — на наше поштове конто по адресі: «Le Trident» chèque postal 898.50 Paris.

Прохайте для цього на Вашій пошті спеціальні блянки переказів «mandat chèque».

Від бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі

Дирекція Бібліотеки підтверджує отримання надісланих до Бібліотеки журналів і газет із статтями і замітками в справі процесу п. п. Гуцалюком, Луччином, Ямковим, Козачком, Рогозином, Мусієнком та Гикавим та висловлює їм щире подяку за присилку.

Разом з тим вона нагадує знову іншим землякам про виконання цього обов'язку перед майбутнім, коли кожна замітна буде історичною і цінною.

На цім місці Дирекція Бібліотеки зазначає, що у 3-му числі «Бюлетеню» із-за друкарських причин пропущено було адресу, куди надсилати, отже повна адреса така:

M-r Rudicev

42, Rue Denfert - Rochereau Paris - V.

Хроніка.

3 Укр. Земель.

На Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі.

— **Вибори в Острозі.** 23 листопаду в Острозі відбулися повторні вибори до мійської ради. Українці здобули 4 мандати, москалі — 1 (підчас перших виборів вони мали 2), поляки — 4, безпартійний жидівський блок 12 і бундовці — 4 мандати. Від українських націоналістів пройшло 2 радних, а 2 — співчуваючих сіяробу. (Укр. Нива». ч. 58).

— **Українська мова в польських гімназіях.** З Луцька повідомляють, як в тамтешній польській гімназії пройшла перша лекція української мови. На всі питання учителя учні не відповідали, а після дзвінка стоючи проспівали пісню «Roté». («За Свободу». ч. 247).

— **Школи з викладовою укр. мовою.** На Волині з викладовою польською мовою є 388 народних шкіл, з польсько-українською — 383, з чеською 18 і з викладовою мовою українською 4. («Укр. Нива» ч. 59).

— **Справи православної церкви.** Митрополит Діонісій одержав від московського митрополита Сергія лист, який закінчується запитанням, чи митрополит Діонісій не вважає за потрібне відновити зносини з московським патріархатом як канонично від нього залежний. В листі є запит, чи має митрополит

Діонісій дозвіл і благословенство московського патріярха на оголошення автокефалії православної церкви в Польщі, і коли не має, то на підставі чого оголошено автокефалію («Укр. Нива». ч. 58).

— **Протест проти української мови.** По всіх містах Волині і Полісся відбулися збори батьків-поляків, в справі заведення української мови в польських школах. На цих зборах були ухвалені, звісно одностайні протести. f

— **Холмщина забірає голос.** Минулого тижня українська делегація з Холмщини їздила до міністра освіти з домаганням введення української мови в народних школах Холмщини і Підляшша («Нарід» ч. 34).

— **З'їзд Крем'янецької Просвіти.** 16 жовтня відбувся в Крем'янці з'їзд представників читальень Крем'янецької повітової «Просвіти». Прибуло 73 представники читальень повіту. Вступне слово сказав голова Т-ва сеп. М. Черкавський, реферат про «Сучасний стан культурно-освітнього життя Крем'яччини і шляхи дальшої праці» виголосив заступник голови і інструктор Т-ва п. Семен Жук. В дискусіях живішу участь брали члени з'їзду. Все зібрання пройшло з помітним успіхом для просвітянської справи («Укр. Громада». ч. 45).

В ГАЛИЧИНІ.

— **Вистава укр. книжки у Львові.** В помешканні Народнього дому у

Газетні звістки.

Львові відкрито виставку укр. книжки, в якій представлена вся Україна в її етнографічних межах. Окреме місце займає й укр. преса. Бачимо її всю з Галичини, Волині, Холмщини, Закарпаття, Буковини і Америки. Є і емігрантська преса. Майже зовсім не було експонатів з Великої України. («Діло» ч. 240).

— Віче в Турції. В Турції під Стрєм у залі «Просвіти» відбулося всенароднє віче, на яке прибуло з цілого повіту коло 800 громадян. На вічі були прочитані реферати про політичне положення укр. народу під 4-ма займаминами, про працю Укр. Парламент. репрезентації, про відносини в укр. клубі то-що. Вчовики ухвалили висловити довірря Укр. Парламентарній репрезентації, а з окрема постові Сергієві Хруцькому та прововоді національного Об'єднання («Новий Час» ч. 121).

— Панахда по полеглих. Український Львів зложив в дев'ятиліття пам'ятних листопадових днів урочистий поклін пам'яті полеглих Героїв Галицької Укр. Армії. Довкола прибраної квітами могили стануло 30 священників і маси народу, заповнивши величезну площу перед катедрою Св. Юрія («Діло» ч. 245).

НА ЗАКАРПАТТІ.

— Календар «Просвіти». Вийшов з друку і продається великий ілюстрований календар ужгородської «Просвіти» на рік 1928. Шостий річник календаря «Просвіти» — є найбільший, які були досі видані. Календарь має 200 сторінок і містить в собі окрім календарної частини, дуже багатий і різноманітний матеріял — твори найліпших наших письменників і громадських діячів. («Свобода» ч. 48).

— Безробіття. В жовтні 1926 р. було зареєстровано на Україні 177.000 безробітних, а в квітні ц. р. вже 246.000. Від квітня число безробітних ще збільшилося й надалі треба приготуватися ще до більшого росту осіб, що не знаходять праці. («Нарід» ч. 33).

— Боротьба з троцькістами. В Києві викрито організацію троцькістів. Це організація розповсюджувала пелегальну літературу головним чином серед червоноармійців. Контрольна комісія усунула з компартії 23 опозиціонерів, якими зайнялося ПІУ. Таку саму організацію викрито в Ростові на Дону. («Нарід» ч. 33).

— Державний Музей ім. Короленка в Полтаві. В цьому році минає 35 років з дня організації одного з найвизначніших музеїв на Україні — Державного Музею ім. Короленка в Полтаві. Музей оснований в 1891 році з ініціативи професорів Докучаєва та Гурова, запрошених колишнім полтавським земством для дослідження ґрунту і геологічних робіт на Полтавщині («Діло» ч. 240).

— Процес повстанців. В бердичевським суді почався процес 65 членів проти большевицького повстанчого загону отамана Семена Рудого. Повстанців обвинувачують в 70 збройних нападах, забиттях то-що. («Руть» ч. 2112).

— З'їзд ЦЕСУСа. 29 жовтня у Празі відбувся п'ятий з'їзд Центрального Союзу Українського Студентства. («Діло» ч. 242).

Серед еміграції.

У Польщі.

— До козаків і старшин б. формацій імени отамана Янка Кар-

мелюка. З нагоди 10-ої річниці заснування 1-ої військової іррегулярної частини на Поділлі ім. отамана Янка Кармелюка, що всталилася ділами незабутніми в процесі відбудови Української Державности, а відтак стала окрасою регулярної Армії УНР, — Ініціативна Група, бажаючи відзначити цю велику річницю в спосіб найбільш пропам'ягний, просить осіб, що посідають чи на письмі, чи у пам'яті якісь цінні матеріали до історії кармелюцьких формацій (шоденники, накази, відозви, газетні артикули, відзнаки, документи особисті, списки живих і усопших козаків, автобіографії та некрологи, мапи боїв, конспективно закреслену історію кармелюцьких формацій) — негайно пересилати хоча б у копії на адресу: Луцьк. адв. Григор Сепура, вул. марш. Пилсудського ч. 25.

При Луцькій Брацькій Церкві закладається Сводник на вічне поминання усопших борців за волю — Кармелюків.

Ініціативна Група.

— Нова укр. організація у Варшаві. 9 жовтня б.р. відбулися у Варшаві організаційні збори філії Укр. Т-ва Ліги Націй у Варшаві. Після докладного і вичерпуючого реферату Заступника Голови Управи Укр. Т-ва Ліги Націй п. І. Базяка про ціль та діяльність Т-ва, збори ухвалили заснувати філію згаданого Т-ва у Варшаві. До Управи філії Т-ва обрано: проф. Р. Смаль-Стоцького (голозою), В. Приходька і п. Білінського (секретарем). Ново обрана Управа має опрацювати статут філії та виробити план діяльності.

— Загальні збори Українського Клубу у Варшаві. 9 жовтня б.р. в помешканні Укр. Центр. Комітету відбулися загальні збори членів Укр. Клубу у Варшаві, на яких Управа Клубу зложила справоздання про діяльність в минулому році. До нової Управи

обрано: В. Приходька, В. Осінського, М. Лівницького, Г. Драченка, І. Липовецького, Є. Чеховича, та Л. Кліменка. До Ревізійної комісії увійшли: інж М. Ермолаєв, С. Киричок і П. Мегик.

— Реферат д-ра П. Феденка. 9-го жовтня д-р П. Феденко прочитав в Укр. Студентській Громаді реферат на тему «Соціалізм і національна незалежність». Окрім студентської молоді на рефераті було й багато представників від старшого громадянства. В досить оживлених дискусіях взяли участь М. Ковальський, В. Осінський, І. Базяк, В. Осінський, д-р Дмитрів та ин.

— Вечорниці Студентської Громади. З нагоди відкриття академічного року в Укр. Студентській Громаді у Варшаві відбулися 15 жовтня с.р. перші в цьому році вечорниці. які розпочалися спільною вечерею членів Громади. Згадані вечорниці рівно ж мали на меті зазнайомити нових членів з Громадою. Старше громадянство на вечорницях репрезентував п. М. М. Ковальський.

— В. Укр. Клубі у Варшаві. Нове Правління Клубу на першому своєму засіданні поділило обов'язки поміж членами в наступний спосіб: головою Правління обрано п. І. Липовецького, заст. головою — М. Лівницького, скарбником — Є. Чеховича, господарем Г. Драченка та секретарем — Л. Кліменка.

В Італії.

Драма українця.

31 жовтня б.р. автомобіль Зеленого Хреста Швидкої Допомоги в Турині привіз до шпиталю св. Івана молодого ще інтелігентного чоловіка, з наявними признаками отруєння. Лікарі проробили все необхідне для врятування бідолашного, застерегли-

ся що до прогнозу. З документів, знайдених на тілі, виявилось, що отруєний називався Василем Никандровичем Молчановським і був українцем з Києва, лікарем по освіті. З допитів близьких і знайомих виявилось, що В. Молчановський переживав глибоку душевну драму, внаслідок котрої і наважився паренті накладти на себе руки. Як племінник Ор. Із. Левицького і учень Вол. Павл. Науменка, В. Молчановський від початку революції знаходить своє місце в лавах борців за українську незалежність. За заслугами Академії Наук в Києві він робиться її співробітником, користується загальною повагою і обирається Головою економічної організації співробітників Академії. Після того, як добровольські російські війська, в захопленню своєю культуртрегерською місією, погромилі Академію, Молчановський вступає в українську армію і приймає активну участь як лікар і старшина, в боротьбі з вимогами української незалежності. На смі граці, він довідується, що більшовики, ніби в пімету за його антибільшовицьку діяльність, розстріляли двох його братів — одного 14, а другого 16 років. Необхідність заробляти на життя примусила його увійти в російську трупу «Маски», де він зробився артистичним директором трупи. Разом з «Масками» об'їхав майже цілу Європу, не раз привселюдно заявляючи свої симпатії до українського визвольного руху, що певно, не завжди пасувало його товаришам по праці. Внаслідок різних непорозумінь, «Маски» зрештою розпалися, і В. Молчановський почав шукати заробітку по італійських театрах-варьете, — спершу в театрі «Умберто» в Римі, потім в Мафей в Турині. Його заробітки були непевні і важкі. Мучила самітність, відірваність од рідного ґрунта. «Мені дуже хотілося б, писав він мені який місяць тому, зав'язати знайомства з нашими людьми, бо в російських колах до мене відносяться неприхильно внаслідок моїх сепаратистичних тенден-

цій, та і мене не дуже то цікавить ця публіка».

Незадоволення життям, що примушувало його, лікаря, викривлятися для шматка хлібу на підмостках різних кабаре, що не дало можливості йому, як українцеві, працювати за-для близької і дорогої української справи досягало свого вершка, коли прийшла нова звістка з Києва, що призвела до катастрофи.

Більшовики, не маючи сили покарати В. Молчановського за його різні випадки проти них підчас його виступів в театрах різних європейських міст, — випадки, котрі певно відігравали чималу роль в освітленню становища в комуністичному раю, — вжили свого звичайного засобу скарання рідних. Вони заарештували стареньку мати та сестру — єдиних недобитків родини В. Молчановського — і вислали їх на Сибір — себ то фактично послали на смерть, бо рідко хто з тих засланих доїздить, як відомо, до міста свого призначення.

Ця звістка так вразила В. Молчановського, що він впривив накладти на себе руки. Але ми надіємося, що італійські лікарі відвоюють його від смерті, і він ще буде нам славним товаришем в останній борні. Е. О.

У Франції.

— Об'єднана Українська Громада у Франції. В суботу 5-го листопаду ц. р. відбулася лекція п. О. Бочковського, доцента Подєбрдської Господарської Академії по катедрі соціології, на тему «Проблема відродження кольорових рас і Європа».

На один вечір українська громада у Парижі забула про наші близькі справи і разом з лектором слідкувала за глибокими та важливими проблемами для цілого людства і з окрема для Європи. Російсько-японська війна була першою серйозною пересторогою Європі, а то й цілій білій расі в тому, що її напування

на цілому світі починає бути загрожене. До недавня дикі жовтошкурі люди за декілька десятиліть років остільки опанували цілою європейською мілітарною технікою та здобутками матеріальної культури, що в силі були боротися і навіть побороти величезну країну — Росію, що вважалася таким гігантом серед держав білошкірої людности. Ця війна убила той містичний страх, який до того почували кольорові люди до білих і після цієї війни визвольний рух, треба вважати, вибився на гору і де-далі все розвивається серед всіх пригноблених кольорових народів.

Коли минуле століття можна назвати добою визволення недержавних народів в Європі, то теперішнє століття стає добою визволення пригноблених рас.

Лектор відмічає, що це визволення не йде шляхом асиміляції цими кольоровими народами нашої «білої» культури в її цілості. Вони беруть тільки нашу зброю, щоб нею ж нас побити, але культура духа наша не здається їм принадною. І велика європейська війна 1914-1918 років тільки більше підкріпила прибічників критичного ставлення до європейської культури. Навіть перед загрозою занепаду матеріальної сили нищили себе видатні культурні народи, не думаючи про результати такого нищення. І міркування філософів, соціологів та економістів над цим занепадом мають собі аналогію в писаннях провідників цих визвольних рухів кольорових рас. Приймаючи до генерішню зверхність європейської техніки та її цілої матеріальної культури ці чорні (негри), бі жовті (китайці та монголи), бі бронзові (індуси) не знаходять нічого доброго в нашому способі вирішення національних та соціальних питань. Дійсно в Європі вирішення національ-державного питання шляхом якогось об'єднання, утворення якихось федеративних зв'язків — Пан Європа — тільки от-от зачинається, тоді як жовті відбули вже декілька дуже важливих конгресів по шляху утворення

Пан-Азії. Так само ці питання стали на порядку денному у діячів негрського руху і ідея Пан-Африки вербує собі мільони прибічників як на європейському континенті, так і серед чорношкірого населення об'єднаних штатів Північної Америки.

Нічого й говорити, що під оглядом культурности мас, на які опираються ці визвольні кольорові рухи, то вони в деяких випадках стоять далеко вище, ніж маси європейської раси та культури. Про це свідчать численні дослідники та політики, які мали до діла з цими народами. Про північно-американські народи всі ми знаємо з славетних романів американських письменників та із споминів тих військових, що з наказу уряду Північних штатів нищили їхню самостійність, до яких висот патріотизму та громадськості підіймалися ці народи. А що методи виховання у них були вищими ніж у народів білої раси, — найкраще свідчить захоплення тепер скаутським рухом, який є пристосованням цього методу до європейських умов, започатковане відомим письменником Сетеном Темпсоном.

Про азійські культури наш світ багато знає, ними багато цікавилися, але те, що дали останні роки в Японії, Китаю та Індії мусить викликати як найбільше наше здивування. Многомільоновий рух Китаю показує, що Китай переріс большевизм в його московських формах і зостався чужий в своїй більшості тому духові руїни, яку хотіла принести туди Москва. А Індія, що дала світові сучасному такому письменнику, як Рабіндранат Тагор, дала такі зразки психічної думки та акції в особі Ганді, яким весь світ мусить дивуватися та перед ними схилитися. Навівши факти з еманіпації чорних народів, ознайомивши слухачів з їхніми університетами, з їхньою наукою та фінансовими перспективами, лектор, як висновок своїх міркувань, висловлює таку думку: через яких два-три десяти років перед білою расою стане питання про перегляд її відносин з іншими

континентами та з іншими расами. Статистика не на боці Європи і зараз, а тоді буде не на її боці і техніка Треба відкинути теорії про низшість кольорових рас, відкинути спроби панування над ними. Треба шукати з ними порозуміння для всіх потрібного, для всіх вигідного. А до того моменту мусить Європа вирішити питання національного та державного порозуміння у себе. Ідея Пан-Європи найбільш актуальна зараз, а через два-три десятиліття років вже пізно буде коло неї захожуватися.

— Від Управи Т-ва 6. Вояків Армії У. Н. Р у Франції. Управа Т-ва 6. Вояків Армії У. Н. Р. у Франції повідомляє своїх членів, що заходами її улаштовуються безкоштовні курси французької мови. Бажаючі пройти цей курс мають звертатися до члена Управи п. Рудичіва, 42, rue Denfert-Rochereau, Paris V.

— Укр. Громада у Франції повідомляє, що нею для вшанування пам'яті померлої дружини ген. Удовиченка, пані Вікторії Удовиченко, замість вінка зложено 85 франків на «Рідну Школу».

У Люксембурзі.

— Йосип Буній (некролог). 21. X. 1927 р. в м. Еш. (Вел. Герц. Люксембург) після довгої та тяжкої хвороби на сухоти в шпиталю св. Йосипа помер бувший УСС Йосип Буній. Покійний народився в Галичині у м. Надвірня. Брав гарячу участь в частинах Української Армії, попов до пелону, де дуже довго перебував в страшенно тяжких умовах, завдяки чому і занедужав на сухоти, і після вже поправитися не міг.

23. X. 27 р. у неділю відбувся величавий похорон при численній участі як своїх, так і чужих людей. Похорон правили три католицьких духовників, а співав укр. мішаний хор під орудою п. Сидо-

ренка. Тепле слово над могилою виголосив інж. Палієнко.

Нехай легка Тобі буде чужа земля, вірний сине України і дорогий товаришу.

Бібліографія

Ювілейний календар товариства «Просвіта» на переступний рік 1927. Ювілейне видання з нагоди 60-ліття «Просвіти» і 50-ліття календаря. Львів 1927.

Календар-альманах «Дніпро» на переступний рік 1928. У Львові. 1927. Накладом Укр. Т-ва допомоги емігрантам з Великої України.

На роки шнішній і наступний припадають ювілеї подій, що мають велике для нас національне значіння. Крім подій, безпосереднє зв'язаних з революцією на сході Європи, галицьке громадянство зазначає 60-ліття одної з важніших культурних установ Галичини — 60-ліття «Просвіти» і цьому ювілею присвячує черговий календар «Просвіти» на наступний рік. Присвята дуже влучна і змістовна, — програм літературної частини календаря відповідно сплановано, а вибір авторів притягає до неї особливу вагу читача. На чолі стоїть провідна стаття голови «Просвіти» М. Галуцького — «Позашкільна освіта», що викирає самий зміст 60-літньої діяльності т-ва, подаючи основи і історію позашкільної освіти у різних народів та зокрема у нас. За тим йде низка цікавих статтів патріархів громадського життя, які подали інтересні сторінки своїх спогадів про початки народньо-просвітньої громадської праці в Галичині та на Буковині. Отже маємо начерк Ю. Романчука про т-во «Просвіта» в перших часах його розвитку, — це голос безпосереднього свідка народини «Просвіти».

Подали свої спомини про «Просвіту» Кость Левицький, Василь Лукич, (останній про календар т-ва, який він редагував від р. 1869 з перервами до 1920 року), о. О. Стефанович. Будитель національного життя на Буковині академик С. Смаль Стоцький дав яскравий малюнок своїх спогадів про те «Як будився зі сну український нарід на Буковині». З людей молодшої генерації маємо спомини Д. Дорошенка «Просвіти на Великій Україні», що розгортають дуже інтересну картину народньо-просвітньої праці після першої революції на сході Європи, та спомини І. Брика «З картин забутого». Начерк Р. К.

«Просвіта в Закарпатській Україні» доповнює географічно серію статей про позашкільну освіту на українських землях. Ділові статті з сиплою фактів та цифрових даних маємо в працях П. Петрика «З діяльності т-ва «Просвіта» — М. Творидла «Економічна діяльність «Просвіти», С. Шаха «Календар «Просвіта» (історичний огляд видавництва). Як звичайно для календарів «Просвіти», знаходимо багатий матеріал белетристичний як старих авторів (І. Франко, В. Стефаник, Л. Чайківський, Б. Лепкий), так і сучасних молодих (О. Бабій, Ю. Шкрумеляк).

Календар «Дніпро», що кожен раз подає інтересні спогади з минулого на цей раз присвячує свою літературну частину десятиліттю української революції. Обмеженість бібліографічної замітки не дає нам можливості дати вичерпуючий огляд інтересних статей альманаху, — мусимо обмежитися простим їх перерахуванням. Провідні значіння мають статті В. Дорошенка — «Ювілей укр. революції» та В. Садовського — «Шляхи укр. революції», Обидва автори з совісною об'єктивністю підходять до болючих подій, що їх поділяє од нас десятиліття, в своїй тенденції не переоцінювати їх навіть фактично поменшують їх дійсне

значіння, але загальні висліди обох авторів однаково бадьоро-ясні і здорові: «В рефератах, — каже перший автор, — хоч і не створили ми своєї державности, але придбали ту підвалину, на якій єдино вона може повстати: стали дійсно свідомою своїх цілей нацією: ... Тепер лишається нам тільки усвідомити свій відрубний національно-державницький ідеал, очистити його від усяких чужинських налетів і вливив, щоб в світі його довершити те, чого не вдалося довершити перед десятьма літми». Стаття О. Бояковського — «Біліяне української справи після війни і революції» подає дуже інтересну сиробу характеристики провідних напрямів серед українського громадянства за останні десять літ — сучасного їх стану та мабутнього правдоподібного їх розвитку; цінність цих міркувань поглиблюється численними аналогіями фактів нашого життя з життям інших народів. Не лише змістовна її інтересна стаття д-ра Д. Донцова «Чим є російська революція», висліди автора мають цінне практичне значіння для нашого часу та деяких у нас настроїв, Маємо в альманаху цілу низку спогадів про окремі смуги революційного руху: А. Маршинського — «З днів Sturm und Drang'u», В. Короліва — «Кінець гетьманату», І. Липи — «Як я пішов у революцію», О. Лотоцького — «На світанку церковного визволення», В. Завадського — «З київських споминів». В. Завадського «Знахідки до історії полку ім. Б. Хмельницького».

Єсть в альманасі і матеріал белетристичний: Є. Маланок — «Діва-Обида», Ю. Липи — «Пісня про потугу», Характерника — «Наша путь», В. Доланського — «Візю».

Обидва ювілейні календарі мали б бути «настольними» книжками для кожного українця в наступному році.

О. Білорусенко.

Зміст.

Париж, неділя, 20 листопаду 1927 року — ст. 1. — О. Лотоцький. Хресний шлях української церкви — ст. 3. — М. Ковальський. На порядку денному — ст. 11. — Вікторія Удовиченко — ст. 17. — Звільнення Шварцбарда і українська преса — ст. 18. — *Observer*. З міжнародного життя — ст. 21. — Відкрити — ст. 23. — Хроніка. На українських землях. — З Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся — ст. 24. — В Галичині — ст. 24. — На Закарпатті — ст. 25. — Газетні звістки — ст. 25. — Серед укр. еміграції в Польщі — ст. 25. — В Італії — ст. 26. — В Франції — ст. 27. — В Люксембурзі — ст. 29. — Бібліографія — ст. 29.

**КОЖНА ІНТЕЛІГЕНТНА І СВІДОМА ЛЮДИНА ПЕР
ДПЛАЧУЄ ЖУРНАЛ**

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

7 рік видання

7 рік видання

Відкрита підписка на 1928 рік.

Найстаріший український місячник літератури, науки і суспільного життя виходить книжками кожного першого числа кожного місяця і містить статті визначніших молодих і старших українських письменників і вчених.

Передплата виносить: річно 26 зол., піврічно 14 зол. Ціна окремої книжки 2.50. Адреса ред. і адміністрації: Львів, ул. Руська, ч. 18, 1 пов.

Редагує Комітет.

Видає: Укр.-Вид. Спілка.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Єдиний український незалежний часопис на Волині.

Українська Громада

Орган української національної думки.

Виходить раз на тиждень в неділю.

Передплата для заграниці на рік 2 амерік. долари або їх рівновартість в иншій валюті.

Адреса Редакції й Адміністрації:

Pologne. Poland. m. Luck na Wolyniu, Al. B. Chrobrego, 70.

ВЖЕ ВИЙШОВ і продається по всіх книгарнях.

ЮБИЛЕЙНИЙ КАЛЕНДАР—АЛЬМАНАХ НА 1928 Р.,

„Дніпро“

присвячений

ДЕСЯТИЛІТТЮ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

Оклядинка проф. П. Холодного.

Ціна 3 зол., з пересилкою 3.30 зол. Замовляти у накладні
«Українського Т-за Допомоги Емігрантам з Великої України»,
Львів, вул. Руська ч. 3 -111 пов.

У Франції набувати в книгарні

« Т Р И З У Б »

Ціна — 12 франків з пересилкою.

Н О В А К Н И Ж К А

Віктор Андрієвський

Значіння Полтавського бою для української Державности.

Набувати в книгарні «Тризуб». Ціна 1 фр. 50 с.

Редакція і Адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau, Paris V.

Поштова адреса: «Le Trident» (Tryzoub). Boîte post. № 15. Paris XIII.

Редагує—Комітет.

Адміністратор: **Іл. Косенко.**

Le Gérant: M-me A. Perdrizet.